

**A 17. SZÁZADI ARISZTOKRATA UDVARI KULTÚRA FORMÁI NÁDASDY FERENC
MECENATÚRÁJÁNAK PÉLDÁJÁN
(Források, tanulmányok)**

(K 71982 sz.)
Zárójelentés

Kutatócsoportunkban több tudományág képviselője vett részt: *Toma Katalin* történész, *Viskolcz Noémi* irodalom- és könyvtörténész, *Király Péter* zenetörténész, valamint *Kiss Erika* és *Buzási Enikő* művészettörténész (témavezető). Munkánk az 1671-ben teljes vagyonekbevitelre ítélt országbíró ingó és ingatlan vagyonát tartalmazó levéltári és kézirati források, elsősorban a várak, városi házak és gyűjteményi leltárak minél teljesebb körű felgyűjtésére és feldolgozására irányult, az anyag többszemponútú értelmezése révén a Nádasdy-udvar kulturális összképének komplex vizsgálatával. Támaszkodva a forráseredményekre, és hasznosítva a hazai és nemzetközi rokon kutatások módszertani tapasztalatait, az eddigieknél korszerűbb vizsgálati szempontok szerint elemeztük Nádasdy Ferenc mecénási alkatát, gyűjtő-, illetve gyűjteményépítő tevékenységét. Mindezt kiegészítette a 17. század intézményesült magyar főúri környezetének példaként a Nádasdy-udvartartás struktúrájának vizsgálata.

Kétségtelen, hogy minden területen jelentős kutatási előzményekre és eredményekre támaszkodhattunk, ám ezekben csak ritkán (mondhatnánk, alig) fedezhető fel kereszteződési pont, olyan közös nevező, ami több szakma együttes véleményét tartalmazza. Többnyire egy terület nézőpontja dominál bennük, jellemzően Nádasdy mecénatúrájának egy szegmensére érvényes konklúzióval. Az interdiszciplináris munka lehetőségeit és előnyeit hasznosító közös kutatás ezzel szemben nem csupán mennyiségileg összeadó eredményekhez vezetett, de az együttgondolkodásból következő komplex szemlélet az összefüggésekre való rálátásnak olyan rendszerességét és biztonságát is jelentette, ami – remélhetően a végeredmény által is igazoltan – elengedhetetlen egy Nádasdyhoz hasonló, „alkotó” karakterű mecénás monografikus feldolgozásában.

A kutatási program 2008-ban indult, s eredetileg négy év futamidőre terveztük. A feltárt források nem várt mennyisége és a pályázati tervben vállalt forráskiadvány előkészítése miatt azonban szükségessé vált egy év hosszabbítás, amire a Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégium elnökétől megkaptuk az engedélyt.

A munkatervben vállalt kutatás és közös munka eredményeinek összefoglalása feladat-típusok szerint:

Forrásbázis létrehozása

Az alább részletezett levéltári anyaggyűjtés során a Nádasdy-iratokból (másolatban) egy közel 3900 forrásoldalt tartalmazó forrásbázist hoztunk létre, ami munkánk „nyersanyagát” jelentette, és amelyen megállapításaink, konklúzióink jelentős része is alapszik. A forrásállományt főként *Kiss Erika*, *Buzási Enikő*, *Toma Katalin* és *Viskolcz Noémi* gyűjtötte egybe.

Forrásfeltárás, forrásátírások, a forráskiadvány előkészítése

Az elmúlt öt évben szisztematikus anyaggyűjtést és forrásfeltárást végeztünk a hazai és bécsi levéltári anyagot kutatva. Így a MNL Országos Levéltára több egységében: a Magyar Kamara Archivuma különböző fondjaiban (Archivum familiae Nádasdy, Urbaria et Conscriptioes, Neo Registrata Acta, Acta Ecclesiastica), családi levéltárakban (Nádasdy, Esterházy, Forgách, Csáky, Batthyány cs. levéltáraiban), valamint a mikrofilm-anyagban. A Nádasdy-vagyonnal kapcsolatban feltártuk a konfiskálási eljárás során keletkezett iratanyagot, illetve az 1680-as évek elejéig számba vettük a Nádasdy-ingóságok további sorsára vonatkozó forrásokat az Österreichisches Staatsarchiv Nádasdyra vonatkozóan addig részlegesen kutatott állományában: a Haus-, Hof- und Staatsarchiv, valamint a Finanz- und Hofkammerarchiv egyes állagaiban (Ungarische Akten, ill. Hofffinanz Ungarn, Hofffinanz Österreich, Kontrakte und Reverse, Niederösterreichische Kammer). A bécsi kutatásra még 2007-ben a csoport két tagjának (*Viskolcz N., Buzási E.*) egy hónapos, majd 2010-ben három tagjának (*Kiss E., Buzási E., Viskolcz N.*) három, illetve kéthetes tanulmányútja adott lehetőséget. Az öt év folyamán végzett levéltári kutatás eredményeként a Nádasdy-mecenatúra vizsgálatának alapját jelentő inventáriumokból az 1630 és 1682 közötti időszakra vonatkozóan 74 jegyzéket gyűjtöttünk fel, amelyek 13 helyszínen, különböző szempontok szerint rögzítik a Nádasdy Ferenc váraiban és házaiban lévő berendezést, a gyűjteményként felhalmozott képzőművészeti tárgyakat, illetve írják le olykor csak magukat az ingatlanokat. A források teljes körű számbavétele, az előkerült anyag mennyisége és jellege alapján kijelenthetjük, hogy pontos képünk van Nádasdy országbíró ingó és ingatlan vagyonának összességére nézve. A feltárt anyagból a kutatási tervben is jelzett elképzelésnek megfelelően egy forráskiadványt tervezünk, amihez az elmúlt évek során elvégeztük a kiadásra érdemesnek látott 63 leltár forráshú átírását, a fennmaradó 11 összeírás – valamely másik másolataként – regesztázva kerül közlésre. Az átírt mennyiség 1191 forrásoldalt jelent, 703 kéziratoldal terjedelemben. Az átírásokat szómagyarázó és szövegkritikai jegyzetekkel láttuk el. Az eddig előkerült 74 leltárból 41 közöletlen, egy részük még szakirodalmi említésből sem ismert. A leltárszöveg-átiratok a forráskiadvány előkészítéseként lektorálva vannak.

A leltárak átírásának munkáját rendszeresen egészítette ki egy „belső kontroll”, azaz a csoport más tagja által készített forrásátírás ellenőrzése, az eredeti szöveggel való összevetése. Ezt elsősorban *Király Péter* végezte, de részt vett benne *Viskolcz Noémi* és *Buzási Enikő* is.

A forrásátírások egyéni eloszlása: *Király P.*: 372 forrásoldal (15 leltár); *Buzási E.*: 322 forrásoldal (17,5 leltár); *Viskolcz N.*: 247 forrásoldal (14 leltár); *Toma K.*: 131 forrásoldal (8,5 leltár); *Kiss E.*: 119 forrásoldal (8 leltár)

A forrásfeltáró munka az inventáriumok felgyűjtésén túl valamennyi levéltári helyszínen kiterjedt az országbíró, illetve közvetlen családtagjait, valamint a Nádasdy-udvartartást érintő források, továbbá a Nádasdy-vagyon konfiskálása során (a hivatalos eljárás lezárásáig) keletkezett iratok szisztematikus átnézésére, számbavételére is.

A forráskötet tanulmányai

A forráskötetet egy irattörténeti tanulmány vezeti be, ami a konfiskálás menetét, a kapcsolódó iratanyag létrejöttét, összefüggéseit, hivatali kezelését és későbbi sorsát tárgyalja. Címe „A Nádasdy-levéltár Nádasdy III. Ferenc (1623–1671) alatt és kivégzését követően”, a szerzője *Viskolcz Noémi*. Ezt egy rövid összefoglalás követi „A források közreadásának szempontjairól”,

elveiről, amit *Buzási Enikő* állított össze. A kiadvány számára mindkét tanulmány német fordítása is elkészült, megjelentetésüket ugyanis magyar és német nyelven tervezzük.

A források átírása, értelmezése, valamint keletkezéstörténeti összefüggéseinek keresése során leszűrt tapasztalatokat – a kutatócsoport más tagjaival való konzultációk mellett – *Király Péter* és *Kiss Erika* foglalta össze egy további tanulmányban, „Nádasdy pottendorfi és sárvári tárházának jegyzékei – a források keletkezéstörténetének áttekintése” címmel. Mivel a Nádasdy-ingóságok leírásai közül több azonos helyszínre, illetve gyűjteményi egységre vonatkozik, lehetőség volt tartalmi összevetéssel, elemzéssel leltározói módszerek, illetve további következtetésekre alkalmas forrásösszefüggések felismerésére. A Nádasdy-ingóságok, elsősorban pedig a pottendorfi és sárvári tárházak inventáriumait sorozatként kezelve megállapítható volt a források egymásra épülése, kapcsolatrendszere, ami egy másolati, illetve filiációs láncolatot rajzolt fel. Rálátva egyúttal a leltárak készítésének mechanizmusára is, ma ki lehet mondani, hogy a fennmaradt összeírásokból lényegében megismerhettük Nádasdy sárvári és pottendorfi tárházának egykori tartalmát. Ami azt jelenti, hogy a jövőben nem várható olyan jegyzék, ami nagyobb mennyiségű, eddig nem tudott Nádasdy-kincsről tudósítana. Tervezzük, hogy a majdani lehetőségtől függően, ezt a forrásanyaghoz szorosan hozzátartozó nagyobb tanulmányt ugyancsak közöljük (német fordításban is) a kötetben.

A kiadványt egy, a forrásokban előforduló (tárgymegnevezéseket, régies, tájnyelvi, ill. jövevény) kifejezéseket tartalmazó szómagyarázó jegyzék, glosszárium egészíti ki, ennek összeállítása és fejlesztése *Buzási Enikő* munkájaként folyamatban van.

A tanulmánykötet számára készült munkák

További lehetőségek függvényében tervezzük egy tanulmánykötet megjelentetését is, ami kutatásaink egyes részterületeket érintő eredményeit összegezné. A kötetbe szánt írások közül elkészült *Viskolcz Noémi* tanulmánya Nádasdy nyomdairól és az azokat kiszolgáló papírmalomról, valamint *Király Péter* összefoglalása Nádasdy udvartartásának zeneéletéről a zenész-alkalmazottak udvarbeli helyének áttekintésével; mindkettő bőven támaszkodik levéltári forrásokra. Ugyancsak e kötet számára végezte el egy Nádasdyval kapcsolatos forrás új szempontú vizsgálatát *Király Péter*, „Itinerarium in Germaniam 1653 – Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál regensburgi útja az újabb ismeretek tükrében” címmel. Tervezzük a közös munka fontos területét jelentő Nádasdy-itinerárium forráshelyekkel történő majdani közreadását is (egyelőre a kutatócsoport honlapján érhető el, erről ld. alább), az adattárat egy bevezető tanulmánnyal kísérve. Ez – az itineráriumot a jelenlegi állapot alapján értelmezve – *Király Péter* és *Toma Katalin* munkájaként első változatában készen áll: „Nádasdy Ferenc tartózkodási helyei napról-napra – a Nádasdy-itinerárium” címmel.

Könyvtári kutatómunka

A barokk udvar- és rezidencia-kutatásra, a 16–17. századi gyűjtéstörténetre általában, és egyes területeit érintően, a 17. századi arisztokrata gyűjtemények és gyűjteményszervezés közép-európai példáira, az udvari reprezentáció művészetén belüli megnyilatkozásaira, továbbá a közép-európai régiót érintő kulturális kölcsönhatások vizsgálatára („Kulturtransfer-Forschung”) vonatkozó legújabb irodalom felgyűjtése, nagyrészt bécsi könyvtárakban (Österreichische Nationalbibliothek, Universitätsbibliothek, Fachbibliothek der Institut für Kunstgeschichte, Kunsthistorisches Museum könyvtára), természetes része volt a kutatásnak.

Az ide vonatkozó irodalom komoly mennyiségével rendelkezünk, fénymásolt és fotózott formában, ami folyamatosan munkánk bázisát jelenti. Az anyaggyűjtés főként *Kiss Erika* és *Buzási Enikő*, illetve részben *Viskolcz Noémi* kutatási területét érintette.

A kutatócsoport többi tagjától függetlenül végzett könyvtári kutatásokat a rezidenciális zeneélettal kapcsolatban *Király Péter*, nagyjából németországi és bécsi könyvtárakban, szakkönyvtárakban.

Viskolcz Noémi a Nádasdy-könyvtár rekonstrukciója kapcsán az egykori bécsi Hofbibliothek állományában az országbíró könyvtárába tartozó kötetek célzott felmérését, míg a hazai könyvtárakban, elsősorban az Egyetemi Könyvtár Régi Nyomtatványának Tárában szisztematikus felgyűjtését és egyenkénti vizsgálatát végezte el. Ennek eredményét ld. az egyéni beszámolóban.

Itinerárium

Ugyancsak fontos eredménye, s egyúttal mindenkori támpontja is a kutatásnak a Nádasdy Ferenc tartózkodási helyeit számba vevő itinerárium. A projekt 2008-as indulásakor 1144 bejegyzést (akkor még nagyjából Toma Katalin gyűjtését) számláló adatbázis mára megduplázódott: Nádasdynak 1636 tavasza és 1670. szeptemberi letartóztatása közé eső bő tizenegyezer napjából ma 2353 napra nézve tartalmaz adatot. Azaz felnőtt életének mintegy negyedét illetően van hollétére vonatkozó információnk, ami kb. 95 %-ban forrásokból – részben a kutatás során elkerült, részben az itinerárium számára átnézett anyagból – származik. Noha a gyűjtés még távol van attól, hogy adatait statisztikailag relevánsnak tekintsük, bizonyos konklúziók levonására már most alkalmas: így segít tisztábban látni Nádasdy életvitelének rendszeres elemeit, támpontot ad az életrajz kérdéses adatainak tisztázásában, az országbíró közéleti és reprezentációs szerepvállalásainak követésében, valamint kapcsolati hálójának jobb megismerésében. Az adatokat a forráshelyek kivételével nyilvánossá tettük: a projekt befejezését követően elérhető lett a kutatócsoport által létrehozott honlapon (www.barokkudvar.hu), s így jelenleg a legnagyobb tudományos szempontú adatbázist jelenti, ami az országbíró életével és politikai-közéleti tevékenységével kapcsolatban a történész-szakma és a társtudományok számára ma rendelkezésre áll. Az itinerárium adatainak gyűjtésében a kutatócsoport minden tagja részt vett, az adatbázis folyamatos gondozását azonban *Király Péter* látta el és látja el a továbbiakban is. Internetes megjelenésének előkészítését, az adatok ellenőrzését és szerkesztését *Király Péter*, *Toma Katalin* és *Buzási Enikő* végezte.

Honlap

2008-ban, a projekt kezdetekor indított honlapunkat részben a munkánkról való tájékoztatás céljából, részben pedig a Nádasdy országbíróval kapcsolatos kutatási eredmények és összesíthető ismeretek közzétételére hoztuk létre. A weboldal 2012 novemberében tipográfiai és tartalmilag is teljes egészében megújult. A honlapon kutatási előzményeket, valamint célokat és eredményeket összesítő bevezető, az országbíró családját, illetve közvetlen felmenőit áttekintő genealógiai táblázat, dátumokban követhető pályájának és életének fontosabb eseményei, pottendorfi várának rövid birtoktörténeti ismertetése, valamint egy teljes Nádasdy-bibliográfia található. A projekt végén felkerült az országbíró itineráriuma és a közeljövőben tervezzük a Nádasdy-ikonográfiát, valamint mecenatúrájának emlékeit

bemutató Galéria feltételét. Mindezt a kutatócsoport tagjainak publikációs jegyzéke, továbbá egy rokon kutatásokra irányuló link-gyűjtemény egészíti ki.

A honlapot a kutatási projekt befejezése után is gondozni és folyamatosan bővíteni, fejleszteni tervezzük, benne az itinerárium aktualizálását az adatgyűjtés ütemében, illetve félévenként.

Tanulmányutak

2010 júniusában a kutatócsoport öt napos tanulmányúton járta végig Nadasdy Burgenlandban és Alsó-Ausztriában fekvő egykori várait, illetve azokat a templomokat, amelyek az ő alapításaként művészetpártolásához kapcsolhatók, s ma is mecenatúrájának emlékeit őrzik. Több helyen szakmai kíséretet kaptunk és magántulajdonban lévő helyszínekre is bejutottunk.

2010 októberében *Kiss Erika* részt vett az Esterházy Privatstiftung által Fraknón szervezett „Erste Schatzkammertage” című tudományos kollokviumon.

2010 novemberében *Viskolcz Noémi*, *Kiss Erika* és *Buzási Enikő* két, ill. három hetes tanulmányút keretében forrásfeltárást, kutatást és anyaggyűjtést végzett bécsi levéltárakban (Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv), könyvtárakban (Österreichische Nationalbibliothek, Universitätsbibliothek, Fachbibliothek der Institut für Kunstgeschichte, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie könyvtára), valamint múzeumi gyűjteményben (Kunsthistorisches Museum).

Konferencia-részvétel

A kutatócsoport tagjai öt év alatt két konferencián adtak számot eredményeikről:

2009. szept. 28 – okt. 1. Burg Schlaining, a „Die Familie Nadasdy im 16. und 17. Jahrhundert” címmel megrendezett tudományos ülészakon, a Burgenländische Landesregierung és a Burgenländisches Landesmuseum által szervezett „Schlaininger Gespräche 29.” keretében. Az előadások címét ld. a megjelenés alatt lévő publikációknál.

2011. ápr. 30. Sárvár, a „Nadasdy Ferenc országbíró kivégzésének 340. évfordulójára” a sárvári Nadasdy Ferenc Múzeum által szervezett konferencián az alábbi előadásokkal. Valamennyi közlésre leadva, a tanulmányokban az OTKA-szám feltüntetésével:

Toma K.: Gróf Nadasdy III. Ferenc udvartartása, különös tekintettel Sárvárra.

Viskolcz N.: Nadasdy Ferenc könyvtára és irodalmi kapcsolatai.

Kiss E.: Nadasdy Ferenc ezüstkincse.

Buzási E.: Nadasdy Ferenc országbíró és sárvári vára a források tükrében.

Király P.: Órák és óraműves szerkezetek Nadasdy III. Ferenc és családja tulajdonában. (Király P. a konferencián nem volt jelen, de előadása közlésre leadva)

Egyéni konferencia-részvételek:

2009. okt. 1 – 3. Salzburg, a „Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: Das Osmanische Reich in Europa (16–18. Jh.)” c. konferencián *Toma, K.*: Der Friede von

Eisenburg (Vasvár) und seine Auswirkungen auf die ungarische Ständepolitik (1664–1671). c. előadással.

2010. nov. 3. Budapest, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya által a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából megtartott, „Kép és szöveg” c. tudományos ülésen *Buzási E.*: A portrészorozatok szerepe a 17. századi magyar arisztokraták politikai reprezentációjában c. előadással.

2012. okt. 22 – 24. Szomolány (Smolenice) „Uralkodói és főúri udvarok a késő középkorban és kora újkorban” c. konferencián *Toma K.*: Nádasdy III. Ferenc országbíró udvara a 17. század közepén c. előadással.

Megjelent publikációk száma (ld. a közlemények jegyzékében)

Az OTKA-szám feltüntetésével: *Buzási E.*: 4; *Kiss E.*: 2; *Király P.*: 1; *Toma K.*: 1; *Viskolcz N.*: 2.

Az OTKA-szám feltüntetése nélkül: *Toma K.*: 1

Megjelenés alatt lévő publikációk

A Burg Schlainingban (2009) megrendezett „Die Familie Nádasdy im 16. und 17. Jahrhundert” c. konferencia kötetében, valamennyi tanulmányban az OTKA-szám feltüntetésével. Várható megjelenés: 2013.

azaz:

Toma K.: Möglichkeiten und Schranken in der Laufbahn des Franz Nádasdy III. (1623–1671).

Viskolcz N.: Die Bibliothek und die Schatzkammer der Nádasdy.

Király P.: Musik und Musiker an Residenzen der Nádasdy.

Kiss E.: Schatzkammer von Ferenc Nádasdy in Sárvár.

Buzási E.: Neue Aspekte und Ergebnisse zum Mäzenatentum des Franz III. Nádasdy.

továbbá:

Toma, K.: Der Friede von Eisenburg (Vasvár) und seine Auswirkungen auf die ungarische Ständepolitik (1664–1671) In: „Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: Das Osmanische Reich in Europa (16–18. Jh.)” c. konferencia (Salzburg, 2009.) kötetében. Várható megjelenése: 2013.

Király P.: Rezidenciális zene három 17. századi főúr, Batthyány Ádám, Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál udvarában. In: „Batthyány Ádám és köre” c. konferencia (Piliscsaba, 2010.) kötetében. Várható megjelenése: 2013. (OTKA-számmal)

Toma, K.: Graf Franz III. Nádasdy und der Wiener Hof. In: „Die ungarische Aristokratie und der Wiener Hof in der Frühen Neuzeit.” Hrsg. Anna Fundarkova, István Fazekas. Publikationen der ungarischen Geschichtswissenschaft in Wien. Várható megjelenése: 2013. (OTKA-számmal)

Buzási E.: Nádasdy Ferenc mecénás-életművének elpusztult emléke: a sopronkeresztúri kerti palota. Művészettörténeti Értesítő 62 (2013/2) (OTKA-számmal)

Viskolcz N.: A művelődés színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára. A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai VIII. Várható megjelenése: 2013. (OTKA-számmal)

Összefoglalva

Az elmúlt évek kutatásai után megerősítve látjuk azt a szakterületeink tapasztalatából már korábban leszűrt véleményünket, miszerint Nádasdy Ferenc gyűjtőként, a műveltség egyes területeinek pártfogójaként a magyar arisztokrata megrendelők élvonalában is mindig valami egyedit, a szokásostól eltérőt, európai mércével mérve is korszerűt próbált megvalósítani. Széles látókörű, újdonságra érzékeny és nyitott személyiség volt, aki mecénásként, gyűjteményei létrehozásában, majd folyamatos fejlesztésében, vagy rezidenciái reprezentációjának megválasztásában olyan, akkor kortársaira még nem jellemző igényekkel és készségekkel rendelkezett, amiknek eredőjére nem lehet egyféle magyarázatot adni. Mára példák sorát tudjuk felhozni arra, hogy mennyire naprakész és tájékozott volt a tekintetben, hogy épp mi a „kurrens” Európában. Ennek a tájékozottságnak, a minták pontos ismeretének és – mondhatjuk – intellektuális rendszerben való alkalmazásának lehetőségeit és megvalósulását az egyes szakterületekre irányuló kutatások tárták fel és az alábbiakban azok beszámolóit foglalják össze.

Toma Katalin

Nádasdy Ferenc udvara, működése és struktúrája. Birtokok és rezidenciák

A kutatási munkaterv Nádasdy Ferenc birtokgyarapítási, rezidenciaalapítási törekvéseinek vizsgálata mellett központi feladatul udvartartása struktúrájának vizsgálatát tűzte ki célul. Ennek érdekében szükséges volt az elkobzást követően több részre szétesett Nádasdy családi levéltár minél teljesebb feltárása. Átnézésre kerültek az Osztrák Állami Levéltár Haus-, Hof- und Staatsarchiv taglevéltárában, az Ungarische Akten állagba bekerült Nádasdy-iratok, továbbá a Finanz- und Hofkammerarchiv taglevéltár számos állaga, mint Hoffinanz Ungarn, a Kontrakte und Reverse, a Niederösterreichische Herrschaftsakten és a Handschriftensammlung. Természetesen, a munkálatok alapját a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött Nádasdy családi levéltár (E 185) képezte. A forrásadottságokat illetően megállapításra került, hogy kisebb volt a levéltár pusztulása, mint azt sokáig feltételeztük, a nehézségeket a források szétszórtsága adja. Az udvartartásra vonatkozólag is érvényes ez a megállapítás, bizonyos időszakokra bőséges forrásokkal rendelkezünk, másokra csak elszórt adatok találhatóak, és sokszor a legváratlanabb helyeken bukkannak fel ilyen jellegű iratok. Sajnos, a feltételezettnél jóval kevesebb adattal rendelkezünk az úrnő valamint a gyermekek udvartartására vonatkozólag, és nem is nagyon lehet reménykedni, hogy ezen a téren még számottevő eredmények várhatóak.

Az udvartartás legfontosabb forrásai közé tartozik az udvar életét szabályozó utasítások, instrukciók gyűjteménye, az ún. „Nádasdy Kódex”, a kamarai Nádasdy-instrukcióskönyv, Ezt követik a 7 kötetből álló Inskripciók könyvek sorozata, amelyek szisztematikus átnézése

számos hasznos adatot szolgáltatott Nádasdy főúri famíliája személyi feltérképezéséhez. A következő csoportot képezik a konvenciók, amelyek nagyon szétszórtan és töredékesen maradtak fenn, bár ilyenek minden bizonnyal léteztek: Nádasdy komornikja, Hamarla György 1662. március 11-én kelt utasítása szerint a konvencióról lajstromot kell vezetnie a komorniknak. A gazdasági ügyvitel iratai között, illetve a Magyar Kamara Archívuma egyes állagaiban elszórva található konvenciók levelek kigyűjtése folyamatosan zajlik.

A következő forráscsoportot képezik az egyes uradalmak gazdasági ügyviteli iratai, itt maradtak fenn a különböző kiadásokról vezetett számadások, éves fizetési jegyzékek sajnos igen töredékes sorozatai. Ezek valamikori meglétét szintén Hamarla György idézett utasítása bizonyítja, miszerint Nádasdy megkövetelte a bevételek és kiadások valamint a fizetési jegyzékek rendszeres, pontos vezetését, illetve lajstrom készítését „kinek mi fizetése van konvenció szerint”.

Eredmények

Az országbíró rezidenciaalapítási törekvéseit illetően beigazolódott az a feltételezés, miszerint a gróf székhelyét igyekezett egyre közelebb helyezni Bécshez, a birodalmi központhoz. A Nádasdy-család birtokainak súlypontja a Dunántúlon, Vas, Sopron és Zala megyében feküdt, és itt volt a két legjelentősebb családi székhely, Sárvár és Keresztúr. A felső-magyarországi Csejte vára és a beckói kúria Nádasdy Ferenc idejére inkább csak uradalmi központnak számított, ahol az országbíró gazdasági vagy katonai ügyei intézésére szállt meg rövidebb ideig. Ezt az állítást erősítik meg az 1645-ből a csejte kastélyról és várról, illetve a beckói kúriáról készült leltárak is. Ezek tanúsága szerint az úr palotájában is nagyon egyszerű bútorzat volt, a berendezés nem szolgált reprezentációs célokat.

Egy új rezidencia létrehozásának szándéka nyilvánult meg, amikor a fiatal Nádasdy apósa, Esterházy Miklós nádor halála után a család által birtokolt Kismartont igyekezett megszerezni, de próbálkozása végül nem járt eredménnyel. III. Ferdinánd király már a záloglevelet is kiállította a jószágra, amikor is elbillent a mérleg az Esterházyak javára, és végül Kismarton az ő tulajdonukban maradt.

A következő birtokszerzési akcióval Alsó-Ausztriában jutott jószághoz Nádasdy. 1650 tavaszán megszerezte Szarvkőt és vele az alsó-ausztriai Seibersdorfot. A birtokhoz 1657-ben az alsó-ausztriai indigenátust megszerezte. Az új rezidencia azonban valószínűleg kicsinek bizonyult (nagyobb események kapcsán az úr udvarnépével Keresztúrra vonult), ezért is fordult 1660-ban az alsó-ausztriai Pottendorf uradalom felé, amelyet 1660-ban zálogba vett. Bár a birtok tulajdonjogát csak 1665-ban szerezte meg, Pottendorf 1660-tól elsődleges rezidenciájának számított.

Földrajzilag e rezidenciális, illetve uradalmi központokban zajlott a főúri birtokok gazdasági irányítása, ezek adták a főúr közéleti, politikai kulturális tevékenységének színterét és biztosították a főúr személye és családja mindennapi életének kereteit. E feladatok irányítását, megszervezését végezte a főúri udvar és udvartartás meglehetősen bonyolult képződménye.

A forrásokból kirajzolódott a Nádasdy-udvartartás struktúrája. A Nádasdy szolgálatában álló, a főúri familia legjelentősebb csoportját alkotó, Nádasdy magán-és közügyeiben eljáró familiárisok, Nádasdy főember szolgálói a Sopron, Vas, Zala megyében birtokos nemességből kerültek ki. Számos olyan család van közöttük, akik már több generációra visszamenőleg a familia szolgálatában álltak: Récseyek, Falussyak, Zekék, Vitnyédiek, Vasdinnyeiek, Bácsmegyeryek, Czirákyak, Bezerédyek, Ráttyak, Görbeiek, Eördögök, Sibrikek,

Hagymássyak. A kutatási időszak során összeállítottam az forrásokból előkerült familiárisok névsorát, amely a jövőben egy adatbázis alapját képezheti. A fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy amikor Nádasdy 1638-ban átvette birtokai irányítását, 1639-40 folyamán számos, apjának szolgáló főember szolgálával megerősítette az apja által zálogjogon adott földadományokat. Ezzel a lépéssel Nádasdy biztosította magának apja tapasztalt familiárisainak szolgálatát, erre fiatal kora miatt is nagy szüksége volt.

A főúr familiájához tartozó személyeket szolgálatuk jellegénél fogva különböző kategóriákba lehet besorolni, bár ezeket a kategóriákat nem lehet élesen elkülöníteni egymástól, bizonyos, az adott helyzetben szükség diktálta átjárás figyelhető meg közöttük. Erre jó példával szolgál a szarvközi uradalom esete, amikor is egy közelebről nem ismert szükséghelyzet miatt 1659-60-ban átmenetileg Angelus Bernard Rubini, Nádasdy német titkára vette át az uradalmi igazgatási tisztséget.

Nádasdy főúri familiájának első csoportját alkotják a birtokok, uradalmak gazdasági irányításában részt vevő személyek, akik a jószágigazgató, vagy az uradalmi tisztartó irányítása alatt működtek, így a sáfárok, kulcsárok, kasznárok pásztorok, különböző mesteremberek. Nádasdy alkalmazott jószágigazgatót is, ezt a tisztséget először Récsey György töltötte be, akit „minden jószágunk prefektusaként” emlegetett, majd annak halála után Kövér Gábor vette át a szerepkörét. 1646-ban ugyanakkor még arra van adatunk, hogy Falussy Miklós tölti be a csejtei és beckói uradalom prefektusi tisztét, és Madarász Márton a „praefectus bonorum Cisdanubianorum et orphanorum” tisztet. Ezek alapján elképzelhető, hogy 1648 után került sor a két tisztség egyesítésére, e kérdés azonban még tisztázásra vár.

Az egyes uradalmak fontosabb tisztségviselői, így a tisztartók, számtartók több éven keresztül töltötték be hivatalukat, illetve több példa akad arra, hogy a tisztartó halála után az addigi számtartó vette át a tisztséget. Csejte provisorá Branik András, aki 1645-ben foglalta el hivatalát és haláláig, 16 éven át szolgált Nádasdynak. Hivatala elfoglalásakor a csejtei várról és a hozzá tartozó majorságokról leltár készült, ami arra enged következtetni, hogy ha új tisztartót alkalmaztak, az adott uradalomról leltárnak kellett készülnie. Hosszú időn át, szintén 16 éven keresztül szolgált Nádasdynak Beleznay Ferenc, a lékai, kalastromi és keresztúri uradalom tisztartója is, vagy Fejes Albert, a sárvári vár tisztartója, aki számtartóként kezdte pályafutását. Az uradalmi tisztviselők esetében is összeállításra került az egyes hivatalviselők névsorának összeállítása, amely szintűgy egy későbbi adatbázis alapját képezheti.

A következő csoportot alkották azok a személyek, akik az úr várainak biztonsága felett őrködtek. Vezetőjük a várak katonai jelentősége szerint vagy a várkapitány, vagy főporkoláb volt. Alatta porkolábok, pattantyúsok, hajdúk szolgáltak. A sárvári vár biztonságáért pl. két főporkoláb felelt: 1647-1648-ban Kígyóssy Ferenc és Koroknai Mihály töltötte be ezt a tisztet. Alattuk viceporkoláb, két pattantyús és húsz hajdú szolgált. A vár őrségéhez sorolták a sárvári vámhídon lévő öt és az ikervári vámhídon lévő két hajdút. Amikor 1670-ben a császáriak átvették a várat, 38 Nádasdy-katona hagyta el az erősséget, Pottendorfon ugyanezt a feladatot ekkor 10 német muskétás látta el egy altiszt vezetésével.

A várvédelmet szolgáló katonaságtól elkülönült a főúr magánhadserege, amelyet az udvari hadnagy vagy kapitány vezetett. Nádasdynak Esterházy Mihály személyében udvari kapitány állt serege élén. A familiárisok egy része a magánhadseregben szolgált, és a főúr hívására a konvenciójában előírt számú lovassal volt köteles felvonulni.

A negyedik csoportot az úr közvetlen szolgálatában ellátó személyek, a szűkebb értelemben vett udvartartás alkotja. Ennek legfontosabb elemei a familiárisok voltak, akik az úr megbízásai nyomán annak hivatali és magánügyeit intézték. Nagyon fontos szerepet töltött be Nádasdy titkáráként Bálintffy János, illetve Sente Bálint, aki 1658-tól szolgált ebben a pozícióban Nádasdy mellett.

Az udvartartást általában udvari prefektus vagy hopmester, azaz udvarmester vezette. A hopmester személyében is folytonosság figyelhető meg, az ifjú Nádasdy Ferenc átvette apja udvarmesterét, Kapoczi Mártont, aki „mind apjának, annak halála után pedig nekünk gyermekségünktől fogva presentált”, és 1650-ben még mindig ő töltötte be ezt a tisztséget. 1664-ben már Jaklin István a hopmestere, aki 1670-ben már mint a belatinci, lendvai és lenti jószág pénzbeli perceptora van megemlítve.

Az udvarmester mellett fontos szerepet töltött be a komornyik vagy kamarás, aki az úr pénztárát és tárházát kezelte, és az udvartartás tagjai az ő kezéből kapták meg járandóságukat. Az úr levelezését intéző titkárok között Nádasdynak volt latin és német titkára is, ez utóbbi a már említett Angelus Bernardus Rubini. A gazdasági ügyvitel iratai között felbukkan egy olasz secretarius is, akiről azonban még nem tudható, hogy csak alkalmanként volt-e szükség szolgálataira, vagy állandó alkalmazásban állt Nádasdynál.

Az asztal körüli szolgálatot látta el a felelősségteljes feladatot végző, a borokért felelős bortöltő, továbbá az asztalnok irányítása alatt álló tálnokok vagy tálmosók, étkefogók. Időnként ezüst tálmosót is alkalmaztak, akinek nagy valószínűséggel a ritkán elővett, de szakértelmet igénylő ezüst művekért volt felelős. Az asztalnoki szolgálatot szintén hosszú időn keresztül, 15 éven át egy személy, Despoth Pál töltötte be Nádasdy udvarában. A konyhaszemélyzet élén konyhamesterként szintén hosszú ideig Leben András állt, akit szintén apjától örökölt meg Nádasdy. A grófnak külön magyar és német szakácsa is volt. Ugyanúgy hosszú időn keresztül állott alkalmazásban magyar szakácsa, Mathiegieczku Menyhárt, akinek konyhaművészetét igen nagyra értékelte Nádasdy. A kor szállítóeszközének, „járműjének” szerepét betöltő lovak és az istállók felügyeletét látta el a lovászmester, akinek a szerepkörét szintén hosszabb időn keresztül Eölbey János látta el. A csatlósok, lovaslegények az ő hatásköre alá tartoztak.

Az udvar női oldaláról sajnos jóval kevesebb forrás maradt fenn. A frauzimmerek közül eddig nem találtam név szerinti személyeket. A női udvart irányítását végző „vénasszony” vagy németül Hofmeisterin személye közül ismert Hevennessy Jánosné (sz. Cziráky Erzsébet) neve, aki Nádasdy mezei hadnagyának felesége volt, valamint 1648-ból Eölbey János felesége, aki Nádasdyné udvarát irányította.

Sajnos olyan adatsorok nem állnak rendelkezésünkre, amelyek alapján meghatározható lenne az udvarnép létszáma, valószínű azonban, hogy ez a Batthyány-féle szám körül mozog (250-320). Az eddig feltárt források alapján nem lehet eldönteni azt a kérdést sem, hogy a mobilitás vagy az állandóság jellemezte Nádasdy udvartartását. Számos adat arra utal, hogy az országbíró a fontosabb hivatalok esetében a jól bevált személyeket alkalmazta, akik szolgálatának több esetben csak a haláluk vetett véget. Az eddig feltárt esetek azonban nem elegendőek általános következtetések levonására.

Az eddig összeállított adatsorok a jövőben a nyugat-magyarországi nemesi társadalom tanulmányozásához is segítséget nyújthatnak.

Kiss Erika

A Nádasdy-kincstár

Nádasdy Ferenc országbíró gyűjteményei közül talán két legfontosabb rezidenciája, Sárvár és Pottendorf tárházainak gazdagsága volt korábban a legismertebb tény. A kutatás során feltárt források segítségével rekonstruálhatjuk a két legfontosabb gyűjteményi egység, a sárvári *tárház* és a pottendorfi *Kunstkammer* állományát, térbeli elhelyezkedését, berendezését. A kutatási program végéhez érve elmondhatjuk: a korábban legendásként említett, de leginkább csak legendaként ismert kincstárak tartalma és elrendezése, programja is igazolta azt a feltevést, hogy Nádasdy Ferenc a kora újkori magyarországi mecenátúra, gyűjtéstörténet kiemelkedő jelentőségű személyisége.

Tárházak és tartalmuk – a rekonstrukció lehetőségei

A Nádasdy-kutatócsoport a korábban – elsősorban Alfred Sitte és Takáts Sándor révén – ismert források mellett továbbiakat tárt fel. Jelenleg Sárvárról – a kastély és a tárház belső állományáról – 17, a pottendorfi gyűjteményekről 23 különböző forrást ismerünk. A kincstárak ma ismert legkorábbi összeírásai Nádasdy ifjúsága idején, az összeírások döntő része azonban az országbíró vagyonának konfiskálása során készültek. Ezek alapján rekonstruálhatjuk nem csupán a két kincstár állományát, de térbeli elhelyezkedésüket, berendezésüket, részben építészeti kialakításukat is. Az országbíró kivégzését több mint tíz évvel követően készült listák már nem annyira az egykor állomány rekonstruálásához, hanem az elkobzott javak sorsának követéséhez szolgálnak kitűnő ismereteket. Az újonnan megismert források mennyisége, sokszínűsége a Nádasdy-kincstárak esetében valódi minőségi ugrást jelentett, a kutatás horizontját korábban nem is sejtett mértékben tágította. A Nádasdy gyűjtemények ilyen kiemelkedő forrásgazdagságával azonban szemben áll egy másik tényező. Nevezetesen: nem ismerünk olyan művet, amely hitelesen Nádasdy Ferenc tárházából származtatható lenne. Tárgyak hiányában tehát olyan módszer alkalmazására volt szükség, mely a források filológiai elemzése révén az egykori tárgyi állomány jellemzőit is képes volt feltárni. Ezt az iparművészeti tárgyak esetében segítette a tény, hogy e műveknek – elsősorban az ékszerek, ötvösművek és az úgynevezett *Kunstkammerstückök*, de a viseletek, textíliák vonatkozásában is – kialakult, igen strukturált piaca volt a kora újkorban. A tárgyak egykori típusai, megnevezésük, funkciójuk, áruk ismerete mellett a kutatás számára az is fontos, hogy a ma iparművészeti tárgynak tekintett emlékeknek – bár esztétikai kvalitásait nem szükségszerűen jegyezték fel – anyagi, technikai jellemzőit általában számon tartották. A Nádasdy-féle inventáriumok éppen ennek kibogozásához, az egykori luxusfogyasztás rendszerének megrajzolásához adtak rendkívüli lehetőséget. Ma már tudjuk, hogy az 1670-es konfiskáláskor egy korábbi, az országbíró által 1669-ben, felesége halála után elrendelt nagy birtokfelmérés alkalmával készített inventárium-sorozat alapján végeztek az elkobzott holmi összeírását. Ezek a Nádasdy életében készült jegyzékek voltak minden későbbi leltár alapjai. Így az akár egy évtizednyi időtávban készült későbbi leltárak egyfajta „leltár-láncolatot” alkotnak. Az ugyanarról a tárgy-csoportról viszonylag rövid idő-intervallumban, három nyelven, de különböző készítők által felvett leltárak, mint különböző nézőpontból, kameraállásból készített felvételek, olyan „arcát” mutatták meg az egykori gyűjteményeknek, amelyekre a hagyományos inventáriumok általában nem képesek. A három nyelven keletkezett

összeírások alapján ma már sokkal pontosabban ismerjük a 17. század közepén, második felében használt ékszer-és ötvösműtípusok egykori megnevezését. A különféle tárgytipusok mellett több drágakő, technikai kifejezés pontosítására is lehetőség nyílt. Az adott tárgy magyar, latin és német megnevezése már jó esélyt biztosított a szerencsére nagy, párhuzamos kortárs emlékanyag alapján az egykori kincstárak tárgyainak meghatározásához és a kincstár-rekonstrukcióhoz.

A sárvári tárház

Sárváron nem Nádasdy Ferenc tárháza volt az első: bár a várat már valószínűleg a 17. század eleje óta nem lakták folyamatosan, az apa, Nádasdy Pál halálakor, 1633-ban is inventálták a sávári kincstárat. Ennek állománya azonban egészen más képet mutat, mint fia későbbi tárháza: elsősorban dísz- és használati fegyvereket, lófelszerelést, öltözékeket és csak egészen kisszámú ötvösművet tartalmazott. Ezt a kincstárat fia nemcsak bővítette, de kidolgozott koncepció alapján új helyre költöztette. Mindezzel egy, mai ismereteink szerint a hazai főúri reprezentáció jelenségei között egyedülálló alkotást hozott létre: a családja dicsőségére büszke, katonáskodó, politikai szerepet vállaló kegyes főúr „önarcképét”.

A korábbi sárvári kincstár a kastély első emeletén, a keleti szárnyon helyezkedett el. Vélhetően 1668–69 folyamán költöztették át állományát a vár erődített falain belül, de az akkor már zárt ötszög alaprajzú kastély épületén kívül felépült új helyére. Az új kincstár 1669. szeptember elejére minden bizonnyal készen állt. Ekkor a tárgyak már döntően végleges helyükön, szekrényekben és rudakon voltak, de 12, főleg textilholmikkal teli „kicsomagolatlan” ládát is összeírtak. Az országbíró letartóztatását követően egy évvel később készített leltár az időközben bekövetezett kisebb változásokat, azaz a kincstár teljesen „befejezett” állapotát rögzíti: korábban még ládákból volt holmik is a szekrényekbe kerültek vagy éppen a falra akasztották őket.

Az „ősleltár”, a Nádasdy Ferenc személyes felügyelete és minden bizonnyal személyes jelenlétben készített 1669-es leltár maga is eltér a kora újkori Magyarország hasonló inventáriumaitól. Az egyik legfontosabb különbség, ami hiányzik: egyes tárgytipusok illetve adat-típusok. Előbbiek közé kell sorolnunk a nyersanyagokat és a készpénzt, illetve az „idegenek” – testvérek, rokonok, familiárisok – holmijainak hiányát. Hiányzik továbbá a gazdasági, vagyoneletről készített leltárak másik fontos tulajdonsága, az ezüstneműek súlyának megadása. Ez akkor is feltűnő, ha éppen néhány különösen nehéz nagy asztali ezüstedény esetében viszont szerepelnek ezek az adatok. Nem szokványos jellemzője ennek az inventáriumnak az, hogy a „gazda”, a tulajdonos nem csak hogy jelen van, hanem bele is írja magát az leltárba: a „magam címere”, illetve a nagyapai, dédapai családi ereklyék említésekor, de akár a nagyanya, Báthory Erzsébet egykor jegygyűrűje vagy éppen a saját és néhai felesége jegygyűrűjének említése sorolható ide. Nagyon fontos, hogy ez a személyesség szinte teljesen eltűnik az 1670 után készült jegyzékekből. De nem úr, hanem egy másik szempont, hang lép a helyébe: a hivatalnokoké és a szakembereké. A konfiskáló hivatalnokok és a később becslést végző ötvösök, ékszerészek elsősorban a méretek, az anyagok (a nemesfém és a felhasznált drágakövek pontosítása) tekintetében szolgálnak többlet-információkkal. Mindezek alapján pedig fontos következtetéseket tehetünk a tárgyak típusára és a tárház elrendezésére vonatkozóan.

A sárvári tárház állománya és tere

Nádasdy Ferenc sárvári tárházában 32 *almárium*nak nevezett szekrényben, a mennyezetről függő rudakon, valamint két nagy, díszes szekrényben helyezte el mindazokat a kincseit, amelyek családjá és személye származásának, hatalmának, gazdaságának megtestesítői voltak. Végrendeleltében hitbizományá kívánta tenni e tárházát, amelynek „tartalmával” élhetnek is utódai, ha azt hivataluk, rangjuk megkívánja. A 32 szekrényben ötvösművek (ékszerek, világi és liturgikus ezüstművek), textílneműk (öltözékek, szőnyegek, lófelszerelés és házi textílneműk) voltak. Feltűnően kevés fegyver kapott helyet a tárházban, közöttük is elsősorban „neves”, azaz a családtagoktól, elődöktől, illetve hírneves előző tulajdonostól való származásuk révén kerülhettek ide a kitüntetett darabok. Igen nagy mennyiséget képviseltek azonban a világi ötvösművek: az asztali dísz- és használati edényeken kívül a *Kunstammerstückök* kategóriájába sorolható drágaköves díszedények. De nagy számban birtokolt Nádasdy liturgikus ötvösműveket is. Közöttük is elsősorban a devóciót szolgáló ereklyetartók, ezüst szobrok és oltárok tűnnek ki. Nem elsősorban mennyiségük, hanem típusuk és – vélhető – minőségük tekintetében kell külön megemlíteni az ékszereket. Ezek szintén külön szekrényben és külön, saját tokjukban voltak Sárváron elhelyezve. Éppen a korábban említett sokoldalú és gazdag források alapján mondhatjuk, hogy az itt lévő ékszerek koruk legelegánsabb, legdivatosabb és legdrágább típusait testesítették meg, valószínűleg igen igényes kivitelben. Erre vallanak azok a számlák, amelyek alapján egy-egy darab, készlet útját követhetjük egészen az ötvös műhelyétől Sárvárig, majd a konfiskálást követően, évek múltán új tulajdonosáig.

A szekrények felső, vélhetően áttört (fémhálós, esetleg üvegezett) felső része alatt fiókok voltak. 1669-ben 36-ot, egy évvel később pedig 43 teli fiókot említenek. Szinte kivétel nélkül textíliákat tároltak bennük: számos kisebb szőnyeget, ágyhoz való drapériákat, asztalterítőket, nemes prémekből szabott ruhabéléseket. A tárház mennyezetéről kilenc rúd függött, rajtuk falikárpitok (*hazban valo karpit, spalier*) párducbőr, kornéták, valamint egy nagyobb terítő és földre való szőnyegek, illetve trombitára való rojt és két darab, trombitásnak való mente volt elhelyezve.

A sárvári tárház hangsúlyos, látványos bútordarabja volt az a két hatalmas (egyenként körülbelül három méter széles) szekrény, amelyben Nádasdy Ferenc családja legfontosabb iratait helyezte el. A szekrények fölött egy Utolsó Ítéletet ábrázoló *szép* kép függött, előtte a földön egy fekete fa kereszten ezüst Corpus, oldalán két gyertyatartóval. Evvel az „oltárral” szemben függött, három festmény: Nádasdy Tamás nádor, Kanizsay Orsolya és a gyermek Nádasdy II. Ferenc, a későbbi Fekete bég portréja. Ugyancsak itt helyezték el az Utolsó Ítélethez tartozó, a Mennyet és a Poklot ábrázoló képeket. Mindezek alapján állíthatjuk, hogy Nádasdy sárvári tárháza nem egyszerűen biztonságos raktár volt. Sokkal több, megkomponált látványú tér, amely a tárházról, mint intézményről való gondolkodás nagyon kimunkált, tudatos voltát mutatja. Ezt csak erősíti a tény, hogy valamikor 1668 körül a vár keleti és déli bástyái között álló *hosszú* épület – talán frissen, e célra épült emeletén helyezte el e fontos gyűjteményi egységét. E „kompozíció” hazai párhuzamát a 17. századból egyelőre nem ismerjük.

A pottendorfi Kunstammer

A Nádasdy-kutatási program egyik nagyon fontos eredményének tarthatjuk, hogy a különböző tudományágak művelői által eltérő szempontok alapján feldolgozott sokféle forrásból tudhatók egybehangzó képet rajzoltak a 17. századi Magyar Királyság egyik, korábban kevésbé ismert alakjáról. Így például a rezidenciák, közöttük éppen Sárvár és

Pottendorf eltérő arculatáról, funkciójáról a Buzási Enikő által megrajzolt kép teljes összhangban van a Viskolcz Noémi által a könyvtár állományáról, a benne tükröződő gyűjtői arcképről mondottakkal. Ezt a képet tovább erősíti a pottendorfi kincstár elemzése.

Bár sajnos Pottendorf esetében nem ismerjük az eredeti, magyar nyelvű „ős-leltár” végleges formáját, tisztázását, de az 1669-es összeírások során keletkezett iratok *Kunstammer*nek nevezett helyisége a sárvári tárháztól már elhelyezésében is eltért. A kastély informális területén, a *Halo haz*nak nevezett helyiségből nyílt. A tárgyakat 9 *Srajbtisch*nek, *Almarium*nak nevezett szekrényben és két asztalon tárolták. (Amit a magyar leltár *Srajbtisch*nek mond, az a német szövegben *Armara*.) A szekrények között nagyobbak is lehettek, a bennük tárolt holmi mennyisége és mérete alapján. A helyiség látványában meghatározó lehetett a – talán a bejárattal szemben lévő – rövidebb végfal előtt vagy a falban, fülkeszerűen kialakított *Krotta*, grotta.

A pottendorfi szekrények tartalma nagyon érdekes kettősséget mutat. Igen sok személyes tárggyal találkozunk, közöttük varráshoz való eszközök, illatszeres, *szagos vizes* üvegek éppúgy előfordulnak, mint például Nádasdy feleségének egy hajfűrtje. Nem tudni, hogy a család kisleányai használták-e vagy éppenséggel a korszak egyik divatos, különleges gyűjteményi darabjaként került ide, de egy felszerelt, nagybacska babaház is volt a pottendorfi *Kunstammer*ben. Ezen túl azonban jól kirajzolódik a „valódi” gyűjtemény is: igen sok *majolika* és üveg tárgy, utóbbiak között sok a *meczet*, csiszolt. Az anyag szerint csoportosított gyűjteményben szép számmal voltak elefántcsontból, különféle drágakövekből készült edények, *Kunstammerstücke* is. Jól felismerhetők tehát a hagyományos *Kunst-und Wunderkammer* fő egységei: *artificialia*, *naturalia* és *exotica*.

Nádasdy Ferenc tárházai gyűjteményének és terének alakításában vélhetően az utazásai és olvasmányai alapján megismert hatások tükröződtek. Ezek közül ki kell emelni a III. Ferdinánd császár által 1640-42 között létrehozott bécsi *Schatzkammert*, mint Nádasdy sárvári tárháza programjának valószínűleg legfontosabb forrását.

Összefoglalva: Nádasdy Ferenc gyűjteményeinek gazdag forrásanyaga nem csupán egy karakteres, a hazai viszonyok között korábban ismeretlen minőségű, tudatos reprezentációt építő személyiséget tárt elénk, de a források feldolgozása, több szempontú elemzése a további kutatásokhoz, a kora újkori Magyar Királyság gyűjtői gyakorlatának, luxus-mechanizmusának pontosításához is fontos alapul szolgál majd.

Buzási Enikő

Nádasdy képzőművészeti mecénatúrája és a Nádasdy-kastélyok festészeti berendezése.

Az országbíró ingó vagyonára, elsősorban rezidenciái berendezésére és gyűjteményei tartalmára irányuló forráskutatás megkezdése előtt azzal a reménnyel lehettünk, hogy a fennmaradt leltárak szisztematikus felgyűjtését követően valós, akár egyedi művekig lebontható, s tán egyes darabok későbbi sorsával is kiegészíthető összképet kapunk a 17. század egyik legjelentősebb magyarországi műgyűjteményének állományáról. A kutatás egyik célja mindenesetre ez volt. A források feltárása, összesítése, rendszerben való áttekintése megmutatta egyfelől azt, hogy ez a vágy mennyire illuzórikus, másfelől magyarázatot adott arra, hogy a 20. század elején miért irányult a kutatás kizárólag a

leltárakban jól dokumentált kincstári anyagra, a festmények terén mára feledhető téves azonosításokig jutva csak el.

A festészeti gyűjtemény

A képzőművészeti gyűjtemény bármiféle rekonstrukciójának a leltárak lakonikus stílusa, információszegénysége szab határt, egyedül a tematikai összetételből tudunk következtetést levonni. Vagyis a Nádasdy-várak berendezéséről és művészeti tárgyairól kialakult összkép csupán két szempontból teszi lehetővé az értékelést: a várak reprezentációját és rezidenciális használatát, illetve a képanyag általános jellemzőit vizsgálva. Utóbbit elsősorban a legfontosabb várra, Pottendorfra, és az ott található művekre nézve.

A leltárak lényegi információkat alig közölnek: a portrék ábrázoltjain kívül az egyéb képeknél legfeljebb csak a műfajt adják meg, művésznevet az egyetlen Dürert leszámítva, nem. A festményekről leginkább mennyiségi adatokat tudunk: a bécsi, kereszturni, drassburgi, valamint pottendorfi és sárvári leltárak 595 képet írnak össze. E legfontosabb helyszíneken (a pozsonyi két ház üresen került leltározásra) a művek mintegy harmada arcképekből állt. Pottendorfi várában 121 portrét említenek, amelyek – ezt hangsúlyozni kell – nem ősgaléria-darabok voltak, s közülük is mindössze 12 ábrázolta az országbírót és családját, ami a korban szintén különös arány. Mindez arra mutat, hogy Nádasdy számára a portré mint műfaj, az akkori hazai gyakorlattal ellentétben, nem az őskultusz és a családi reprezentáció lehetőségeinek körébe tartozott.

Pottendorfon kétféle elhelyezésben találjuk a műveket: gyűjteményi darabként, azaz a *Kunstammer* részeként, illetve a helyiségek berendezését alkotva, utóbbiak kizárólag festmények. A vár 36 lakószobáját díszítő 196 kép 23 helyiségben volt elhelyezve, vagyis a lakóterek kétharmadában a kárpitok mellett nagy számban festmények borították a falakat. A leírások szűkszavúsága ellenére is valószínű, hogy galéria-minőségű darabok legfeljebb elvétve voltak Nádasdy tulajdonában; még akkor is, ha pl. 1665-ben, Hollandiában értékes festmény-beszerzésre adott megbízásáról tudunk. Feltűnő ugyanis, hogy még a művészetben jártas országbíró idejében sem tapasztaljuk a művek különösebb presztízsét, sem egyedi tárgyként, sem gyűjteményként. A leltárak többnyire darabszám szerint, vagy számlálatlanul említik a képeket, és – a tárházat leszámítva – végrendeletében sem nevesítette a váraiban elhelyezett műtárgy-állományt, külön is gondoskodva róla. Ahogyan nem került elő Nádasdy által készíttetett olyan összeírás sem, ami gyűjteményi jegyzékként tételesen adna számot a képzőművészeti anyagról, mi több, a leltárak egymásra épülő rendszerében a tétel-leírások nem utalnak arra, hogy lett volna ilyen. A művek az akkor általános szemléletnek megfelelően „házöltözetként” díszítették a falakat, s tárgyukat is többnyire a letartóztatást követő helyszíni, illetve már Bécsben készült hivatalos összeírások közlik. A másik támpontot a bécsi becsüsök által megadott alacsony értékek jelentik, ami elsősorban a *Kunstammer*-be tartozó művek kvalitására enged következtetni. Ezek az árak mintegy ötödét, olykor csak tizedét teszik ki azoknak, amelyeket egy egyidejű jegyzék ad meg: ebben bécsi műkereskedők Esterházy Pálnak másolatokat és eredeti műveket kínálnak vételre. Az összehasonlítás alapján nem zárható ki, hogy a képek, amelyek a *Kunstammer*-ben a gyűjteményi jellegnek megfelelően a tárgytipusok kellő változatosságát biztosították, kevéssé igényesek, talán másolatok voltak. Ami a leltárak szűkszavúsága mellett is megállapítható róluk, az viszont az Európában kurrens műfajokban és témákban való tájékozottságról vall, s azt jelzi, hogy a

műpiacról történt beszerzés, esetleg megrendelés az aktuális gyűjtői divatnak, műfaji preferenciáknak megfelelően történt.

Úgy néz ki, hogy forrás-alapon ennél messzebbre vezető következtetés nem vonható le sem a gyűjtői koncepcióra, sem a gyűjteményi minőségre nézve, legalábbis a festészeti anyagot illetően. A különálló *Galéria*, mint gyűjteményi egység – ahogyan az legkorábban az 1670-es évek végén Esterházy Pálnál megjelenik – Nádasdy idejében még nem vált önálló igénnyé és gyűjteményszervezői elképzeléssé.

A pottendorfi és a sárvári ikonográfiai program

A képzőművészeti felszerelés összetételéből viszont olyan összefüggő program áll össze, amiből jól megítélhető a legfontosabb rezidenciák szerepe Nádasdy hivatali és egyéni reprezentációjában. Az országbíróra megrendelőként más esetben is jellemző „ikonográfiai gondolkodás” az ősi várként, *Stammburg*ként kezelt Sárvár, illetve az 1660-tól lakóhelyként működő és közéleti szerepét, társadalmi kapcsolatait egy következetes elképzelés szerint láttató Pottendorf képi programjában mutatkozik meg a legegyértelműbben. Sárváron a díszítés a családi múlt köré épült, és a magyar politika aktuális témáját, az oszmán fenyegetést dolgozta fel. Megállapítható volt, hogy a várat a hazai közegnek szánt díszítőprogrammal Nádasdy nem tényleges rezidenciaként, hanem a ceremonális vendéglátás céljaira és magyarországi hivatalos ügyeinek alkalmi protokolláris helyszínékként használta.

Pottendorfon a képzőművészeti látvány más célt szolgált. A várban, ahol az ikonográfiai kiindulópontot a *Kaisersaal* adta meg, a leltárak három császárportré-sorozatot említnek: kettő Habsburg uralkodókat, egy harmadik római császárokat örökített meg. Ez a birodalmi ikonográfiát alkalmazó képzőművészeti berendezés az udvari arisztokrácia rezidenciáiból vette példáját: párhuzamát a Linz melletti Windhaagban találjuk meg, Joachim Enzmilner kastélyában, ahol a *Römer Saal*, illetve az *Österreicher Saal* az antik, illetve Habsburg-házbeli császárok ábrázolásával egy *Kaisersaal*-tematikával összefüggő, ikonográfiaileg értelmezhető egységet alkotott. A program irányultsága Pottendorfon abban is megmutatkozik, hogy nélkülözte a magyar királyok portréit, s az uralkodóábrázolásban kizárólag császári/birodalmi ikonográfiára épített. A pottendorfi jegyzékek egyikében sincs nyoma ugyanis magyar királyokról és vezérekről festett sorozatnak, ahogy egyébként sem találunk utalást arra – másutt sem –, hogy a *Mausoleum*ot megrendelő országbíró készítettetett volna – elsőként – *Mausoleum*-metszeteken alapuló magyar uralkodó-képmásokat.

Pottendorf programjában a másik reprezentációs szálát egy magyar előkelőket ábrázoló, 45, zömmel egész alakos portré jelentette. A sorozat ikonográfiai jelenséggént az előzővel párhuzamos, mivel a Magyar Királyság kevéssel korábbi, illetve kortárs hivatalviselőinek teljes sorát tartalmazta az 1645/46–1655-ig terjedő időszakból. A királyi udvarmesteri kinevezéssel Nádasdy 1646 elején lépett az országos főméltóságok közé, e tájt kezdte meg a legfőbb hivatalviselők galériájának felállítását is – a gesztussal saját helyét jelölve ki kortársai sorában.

Az alsó-ausztriai lakóhely átgondolt, s a Magyar Királyságban fekvő Sárvártól üzenetével igen különböző művészeti felszerelése azt bizonyítja, hogy Nádasdy saját közéleti helyét „kétirányú” reprezentációval határozta meg akkor, amikor két elit tagjaként jellemezte magát: magyar vezető főméltóságként, valamint az udvarhoz közelálló arisztokrataként. Mindaz,

amit Bécs-közeli otthonának leltárakból megismerhető díszítése kifejez, levezethető 1660-es években alakuló társadalmi kapcsolatrendszeréből, az udvarhoz való újabb kötődési pontok kereséséből, azaz a bécsi elitbe való betagozódásra irányuló gesztusokból. Nádasdy Pottendorf megvételeivel (és díszítésével) párhuzamos társadalmi tájékozódását Toma Katalin kutatásai is igazolták.

Király Péter

Nádasdy III. Ferenc rezidenciális zenéje

A tudományos kutatás eredményeként elkészült egy 70 oldalas tanulmány *Nádasdy (III.) Ferenc rezidenciális zenéje* címmel, amely Nádasdy udvartartásának zeneéletét tárgyalja, jelentős részben a korábbi zenetörténeti és művelődéstörténeti kutatás által nem vizsgált források alapján.

Forrásfeltárás, adatgyűjtés

A kutatás egyik alapvető követelménye volt, hogy az összegyűjtött és felhasznált adatok a lehető legnagyobb részben közvetlenül eredeti forrásokból származzanak. A Nádasdy rezidenciális zenéjéről eddig publikáltak esetében eleve szükségesnek látszott a hivatkozások ellenőrzése, a kutatók által felhasznált forrásokkal való összevetés, mert sejthető volt, hogy a Nádasdy-udvartartás zeneéletével kapcsolatos eddigi közlések számos szempontból hibásak. Ez utóbb be is igazolódott. Követelményként adódott tehát, hogy csak olyan esetben kerüljön sor másodkézből származó adat felhasználásra (és csakis megfelelő óvatossággal!) amennyiben az eredeti valamilyen okból ma már nem hozzáférhető. A kutatás során a fenti célkitűzések mindegyikét sikerült megvalósítani.

A forrásgyűjtés során az alábbi levéltári és könyvtári állományokat vizsgáltam át:

MNL Országos Levéltára, Magyar Kincstári Levéltárak, a Magyar Kamara Archivuma, ott részletesebben: E 185, Archivum fam. Nádasdy (a birtokbiztosító iratokon kívül a teljes anyag, közte a Nádasdy kastélyleltárak), E 156, Urbaria et Conscriptioes; valamint a MOL Nádasdyval kapcsolatba hozható egyéb levéltári állagai, így a Nádasdyval rokonságban lévő vagy szoros kapcsolatot ápoló családok (Esterházy, Batthyány, stb.) Nádasdyra vonatkozó iratanyagának, elsősorban is a levelezésnek az átvizsgálása; továbbá Bécs, Österreichisches Staatsarchiv (különböző állagaiban őrzött, s a konfiskálás során odakerült vagy utóbb ez ügyben készült, Nádasdy udvartartását illető dokumentumok kutatása.)

Kis számban könyvtárak kéziratáraiban (Országos Széchényi Könyvtár, ELTE Egyetemi könyvtár) fellelhető, Nádasdy udvartartásával kapcsolatos eredeti iratok.

A levéltári munkát folyamatos könyvtári munka egészítette ki: mind az egykorú kiadványok adatainak zenetörténeti szempontú kutatása, mind tudományos közlemények áttekintése terén.

Több alkalommal konzultáltam személyesen, illetve levelezésben magyarországi és külföldi kutatókkal.

Eredmények

Az egykori magyarországi rezidenciális zene vizsgálatát általában megnehezíti, hogy noha a zenészekről viszonylag sok információ gyűjthető össze, a rezidenciákon felhangzó zenéről azonban alig tudunk valamit. Ez a megállapítás érvényes Nádasdy udvartartására is. Kottás, avagy tabulatúras lejegyzésű zeneműanyagok, illetve mára elveszett zeneműveket megemlítő leltáraknak a megvizsgált nagy mennyiségű forrásanyagban sajnos nincs nyoma. A Nádasdy-udvarban felhangzó zenével kapcsolatos információkkal személyes levelezése, illetve a rá vonatkozó levelek és naplóbejegyzések sem szolgálnak. Ugyanakkor viszont elsősorban Nádasdy zenészeivel kapcsolatosan sikerült egészében igen sok információt összegyűjteni.

A források azt tanúsítják, hogy miként más korabeli hazai arisztokratacsaládnál is megfigyelhető, Nádasdy udvarában sem egy-egy alkalomra összeverődött muzsikuscsoport szolgáltatott zenét. Legkésőbb 1644-től fogva Nádasdy Ferenc udvartartásához hozzátartozott egy zenész-együttes, amely különféle hangszeresekből, énekesekből (valamint időnként énekesfiúkból és zenésztanulókból) állt, s ezekhez csatlakoztak az udvari és katonai funkciókat egyaránt ellátó magyar és „német” trombitások, a dobossal együtt. Nádasdy együttesébe azokban az években, amikor az együttes egésze dokumentált (1644, 1648, 1656–57, 1663) 5–7 vagy esetleg valamivel több hangszeres/énekes zenész is tartozott, továbbá az udvartartás részét képezte vagy fél tucat udvari trombitás és a dobos is. A Nádasdy-együttes a jelek szerint legalábbis időnként bizonyos fokig strukturált lehetett, hiszen akadnak pl. szórványadatok *Kapellmeister*ként megnevezett együttesvezetőre.

Az országbíró életének utolsó éveiből, az 1663 utáni időszakból, forráshiány miatt csak kevés információval rendelkezünk. Ennek ellenére feltételezhető, hogy akkoriban is alkalmazott másféle muzikusokat is és nem csak azokat, akikről ma tudunk, vagyis trombitásokat és dobost.

Nádasdy a jelek szerint komoly összegeket költött együttesére, úgy tűnik, lényegesen többet, mint pl. Batthyány I. Ádám (1610–1659). Mi több, Nádasdy nem csak hogy nem maradt el az Esterházyaktól, de időlegesen legalább olyan jó, ha nem jobb muzikusokkal rendelkezett, mint korábban apósa Esterházy Miklós (1683–1645), illetve utóbb sógorai Esterházy László (1626–1652) és Esterházy Pál (1635–1713). Még az Esterházy dinasztíának idővel hercegi rangot biztosító Esterházy Pál is csak élete végén jutott el az általa foglalkoztatott zenész-együttes színvonalában arra a minőségre, ami Nádasdynál 1644–1663 között dokumentálható.

A zenészekkel kötött éves szerződések (ún. konvenciók) és egyéb gazdasági iratok, rendtartások, utasítások és hasonlók alapján képet kaphatunk a zenészek szociális helyzetéről és áttételesen a megbecsülésükről is. A zenészek jövedelem szempontjából éppúgy, mint rangban és megbecsülésében Nádasdynál is az udvariak középmezőnyébe tartoztak. Némelyek egyenesen ennek felső részébe.

Nádasdy zenészeinek egy részénél ismert a név és a hozzávetőleges származás, egy-két esetben életrajzi adatokat is sikerült összegyűjteni. A zenészekről a *Nádasdy (III.) Ferenc rezidenciális zenéje* c. tanulmány függelékeként összeállításra került egy külön áttekintő jegyzék.

A források az bizonyítják, hogy a helyiek mellett Nádasdy rendszeresen (vsz. folyamatosan) és figyelemre méltó számban alkalmazott külföldi zenészeket is, akik – amennyire a szűkszavú forrásokból megállapítható – javarészt bécsiek illetve ausztriaiak (esetleg dél-

németek) voltak. Közülük többen azt megelőzően vagy később városi-egyházi muzsikusként működtek Bécsben, pl. a Hofburg melletti Michaelerkirchében, illetve a jezsuitáknál. A szórványadatok azt mutatják, hogy Nádasdy szoros kapcsolatot tartott Bécs zenei életével. Nála – más főuraktól eltérően, mint pl. az Esterházyak vagy Batthyány I. Ádám – olasz muzsikusként is kimutathatók. Ilyen volt Angelo Maria Marchesini, korábban a bécsi Hofkapelle kasztrált énekes, aki utóbb Neuburg an der Donauban, Drezdában majd végül Stuttgartban működött udvari zenészként. Nádasdy másik olasz muzsikusa, Alfonso Selvatici/Selvafici pedig Eleonore Maria (1653–1697) Habsburg főhercegnő, lengyel királyné zenésze lett később.

Még az időnként igencsak hiányosan megmaradt források is jól mutatják, hogy az országbíró olyan zenész-együttes szolgálta, amelyik társadalmi rangjának megfelelő színvonalas zenei életet biztosított, amivel – bizonyára magyarországi, de elsősorban is idegen példákat követve – megfelelt a korszak elvárásainak – és nem csak a hazaiaknak, hanem a külföldieknek is.

Ma már kétségtelen, hogy az Esterházyak 17. század végétől rohamosan fejlődő és egyre igényesebbé váló zeneéletét, amelyet számos zene- és művelődéstörténeti tanulmány kiemelten tárgyal, semmi esetre sem tekinthetjük a korszakban oly módon egyedülálló jelenségnek, mint azt hangsúlyozni szokás. A szerencsés politikájának köszönhetően a hazai arisztokrácia sorából egyre inkább kiemelkedő, és mecénásként a legsikeresebbek közé jutó Esterházyak zenéje csupán része a nyugat-magyarországi főnemesi környezetben megfigyelhető általános tendenciának. Ennek egyik lényeges elemét jelentette Nádasdy udvara. A források részbeni pusztulása, de legalábbis az adatok szórványossága miatt ma ugyan lényegesen vázlatosabb kép rajzolható meg Nádasdy III. Ferenc országbíró tragikusan megszakadt zenei mecénási tevékenységéről, mint a későbbi Esterházy-zeneéletről, ennek ellenére kétségtelen, hogy Nádasdy néhány évtizeddel korábbi indulásával és egyöntetűen magas színvonalával a 17. század magyarországi rezidenciális zenekultúrájának egyik legfontosabb fejezetét jelentette, amely fontos impulzusokkal szolgálta a későbbi fejlődést.

Viskolcz Noémi

Nádasdy Ferenc irodalmi mecénatúrája nyomdái és könyvkiadása történetének tükrében

A kutatási időszak végére elkészült egy több mint 600 oldalas monográfia *A művelődés színterei a 17. századi főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára* címmel, amely a pályázatban vállalt célokhoz megfelelően Nádasdy Ferenc barokk udvarának kulturális összetevőit vizsgálta. Ezen kívül a kutatás további eredményeit a későbbiekben közzé tévő, tervbe vett kiadvány számára elkészült 60 oldalnyi tanulmány a Nádasdy-nyomdákról és papírmalomról.

A kutatásokról, forrásokról

A monográfia Nádasdy barokk udvarának kulturális és művelődési színtereire koncentrált, különösképpen nagyszerű könyvtárára. Bemutatásához sokféle forrás áll rendelkezésre, a részkatalógusokon kívül különféle dokumentumok, levelezés, számlák, megrendelések, könyvek előszavai, ajánlásai és szerencsére több száz megőrzött kötet. Ezek alapján állítható, hogy a gróf fiatal kora óta gyűjtötte a könyveket, és élete teljében már hatalmas, több ezer művet tartalmazó könyvtárral rendelkezett.

A Nádasdy-könyvtár teljes katalógusa, bár biztosan tudható, hogy megvolt mind a Nádasdy-, mind a császári adminisztrációban, nyolc éves kitartó keresés ellenére sem került elő. A fennmaradt könyvjegyzékek mindegyike a vagyonekbozással és a könyvtár felosztásával kapcsolatosan keletkezett az 1671–1678 közötti időszakban. Nádasdy kivégzését követően három nagyobb részre darabolták fel a könyvtárat: Peter Lambeck bécsi császári könyvtáros kiválogatta az Udvari Könyvtár számára a legszükségesebb köteteket (229 tétel), a teológiai állományt a Nádasdy birtokán élő lorettói szervitarend kérvényezte a főúr hagyatékozói szándékára hivatkozva (272 tétel), s végül egy harmadik jelentős részt – a jogi, történeti és politikai szakokat – Johann Paul Hocher udvari főkancellár igényelte magának. Míg a császári könyvtárba és a lorettói szervitákhoz került könyvtárrészek katalógusai megvannak, addig a Hochnernek adományozott könyvekről semmiféle információval nem rendelkezünk.

Az Udvari Könyvtár és a lorettói szerviták Nádasdytól megszerzett könyvei, ha nem is teljesen, de a mai napig megőrződtek: azonosíthatóságukat a jellegzetes kötés és a possessor-bejegyzések segítik. Kutatásaim során kézbe vehettem az egykori köteteket, egyrészt az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (kb. 500 könyvet), másrészt a lorettói szerviták nyomát követve az ELTE Egyetemi Könyvtárában, amelynek jogelődjébe – a pesti egyetemi könyvtárba – a szerzetesrendek felosztását követően szállították be a lorettói könyveket a 18. század végén. Az itt folytatott vizsgálatok alapján kiderült, hogy a szerviták 1673-ban összeállított katalógusa korántsem tartalmazza az összes könyvet, amelyre szert tettek a Nádasdy-könyvtárból. A szerzetesek ugyanis jóval több kötethez hozzájutottak, olyanokhoz is, amelyekre Peter Lambeck is igényt tartott az Udvari Könyvtár számára, és olyanokhoz is, amelyek egyik ismert jegyzékben sem szerepelnek. Így indokolttá vált az ELTE könyvtára ősnomtatvány, antikva és barokk állományainak teljes átnézése, ez 1130 ősnomtatványt, 10336 16. századi, 14692 17. századi és ezer feletti magyar nyelvű kötet fizikai megmozgatását jelentette. A rész-katalógusok tételeiből 179 kötetet találtam meg, ezen felül további 340 kötet került elő nagyobb részt az ELTE Egyetemi Könyvtárból, amelyek egykor a lorettói szervitákhoz, s azt megelőzően Nádasdy Ferenchez tartoztak. Összesítve az adatokat: a jegyzékek és egyéb forrásadatok alapján 1215 kötetet határoztam meg, ezekből Bécsben és Magyarország különböző intézményeiben az egykori Nádasdy-könyvtár 519 kötetét sikerült megtalálni, a legtöbbet az ELTE Egyetemi Könyvtárában, de számos más magyarországi, erdélyi és felvidéki könyvtárban, sőt, aukciók során is kerültek elő nyomtatványok. A kolligátumokat is beleértve az 1215 kötet 1484 művet rejt. A könyvjegyzékek és a fennmaradt könyvállomány, valamint egyéb levéltári és könyvtári adatok alapján – ha nem is teljes egészében – rekonstruálható vált Nádasdy Ferenc könyvtára.

Eredmények

A könyvtár történetének fontos aspektusa, hogy milyen mértékben épült a családi örökségre. Nádasdy Ferenc elődeinek a könyvtárait, egészen Nádasdy Tamás nádor dédapáig visszanyúlva, nem ismerjük. Jegyzékek és olyan kötetek, amelyekről biztosan tudhatnánk, hogy a megelőző generációk (dédszülők Nádasdy Tamás–Kanizsay Orsolya, nagyszülők Nádasdy Ferenc–Báthory Erzsébet, szülők Nádasdy Pál–Révay Judit) könyvtárába tartoztak, eddig nem kerültek elő. Ugyanakkor az országbíró könyvtárából több mint százhusz 16. századi könyvet tartunk számon, amelyek akár a déd- vagy nagyszülőké is lehettek.

A könyvtárak jellegét a korai újkorban erőteljesen meghatározta a vallási hovatartozás. Nádasdy Ferenc nagyszülei és szülei az evangélikus egyházhoz tartoztak, és magát a fiatal Nádasdyt is eszerint nevelték. 1643-ban azonban áttért katolikus hitre, amely a grófi udvar

kultúraszemléletében és a könyvtár további formálásában is jelentős változásokat okozott. A főúr átalakította a könyvek beszerzésének módját: korábbról valószínűnek látszik, hogy a vásárlásokon kívül peregrinus diákok hazahozott könyveivel is gyarapodott a könyvtár. A könyvvásárlásokra a házassága évétől, 1644-től, vannak adatok, egészen a letartóztatását követő börtönidőig: még a fogsága alatt is vett olvasnivalót 1671. első hónapjaiban német és latin nyelvű imakönyveket kért és kapott illetve könyvet be is köttetett. Az 1650-es évektől a gróf – a kor nyugat-európai gyakorlatának megfelelően – kiadói és vásárcatalógusokból is tájékozódott illetve saját ágenst alkalmazott ügyei (így a könyvek megvásárlása) elintézésére. Bécsben Alexander Hartung és Johann Blaeu – aki feltehetőleg a neves kiadó Blaeu-család egy Bécsben letelepedett, könyvekkel és műtárgyakkal kereskedő rokona – könyvkereskedő cégének adott több alkalommal megbízást, Antwerpenben pedig a neves Moretus-családdal került üzleti kapcsolatba, 1657-ben például 840 arany értékben rendelte meg tőlük a kiadványaikat. Az ilyen nagy összegű vásárlás a magyar gyakorlatban rendkívül szokatlan és nem is ismert. A könyvtár gyarapítása a későbbiekben is intenzíven folyt. 1669-ben a legidősebb fiát egy nagyobb társaság kíséretében nyugat-európai *Kavalierstourra* küldte Nádasdy. A fiú mellé rendelt praceptor, Johann Baptista Marcell feladatául szabta, hogy felkeresse a párizsi és lyoni könyvnyomdászokat, kereskedőket, áttekintse kínálatukat illetve katalógusokat kellett összegyűjtenie és a grófnak megküldenie.

A gróf a könyvtárat az 1660-tól állandó lakhelyül szolgáló alsó-ausztriai kastélyában, Pottendorfban helyezte el egy külön teremben. Ezen kívül Nádasdy többi rezidenciáján, váraiban, udvarházaiban vagy házaiban is tartottak még könyveket, de sem Sárváron, sem Keresztúron (Deutschkreuz) nem írnak le a leltárak könyvtár nevű helyiséget. Összevetve ezeket az adatokat illetve azt a tényt, hogy a részkatalógusokból és egyéb forrásokból ma összesen 1484 művet ismerünk, e három tényező alapján úgy becsülhető, hogy Nádasdy könyvtára minimum négy-ötezer kötetet is tartalmazhatott.

A könyveket a kor szokásai szerint szakokba osztották, a császári könyvtáros jegyzékei megőrizték a szakok megnevezését és sorrendjét, összesen tizenegyet: I. Scripturistae II. Sancti Patres III. Concionatores IV. Controversistae V. Humanistae VI. Theologi Speculatives VII. Juristae VIII. Medici IX. Philosophi, Politici, Mathematici X. Historici profani XI. Historici ecclesiastici. Ez a felosztás jelentősen, sőt szokatlanul különbözik a kor világi könyvtáraiétól, a tizenegyből hat kapcsolódik valamiképpen a teológiához; ez a könyvtárrend leginkább a korabeli szerzetesi könyvtárakkal mutat rokonságot. Mindez azt jelenti, hogy Nádasdy kiemelt fontosságot tulajdonított a teológiának, és hogy valamelyik Nádasdy által támogatott szerzetesrend (jezsuiták, ferencesek, ágostonosok) segítette a könyvtár elrendezésében és katalogizálásában. A könyvtár ilyen mértékű teológiai specializálódására az adhatott okot a grófnak, hogy az udvarában tevékenykedő egyháziaknak és értelmiségieknek is rendelkezésre bocsáthassa a könyveket. Nádasdy politikai érvrendszerében ugyanis a katolikus egyház megújulását és a katolikus egységet kulcsnak tartotta Magyarország megmaradásához és felemelkedéséhez, így valószínűsíthető, hogy könyvtárával ehhez kívánt egyfajta teoretikus bázist, hátteret működtetni.

1672-ben a vagyonösszeírók úgy jellemezték a könyvtárat, hogy a köteteket nemrég új kötéssel látták el. A fennmaradt példányok kötése is egységes képet mutatnak: egyszerű, világos színű pergamennel vonták be, és két zöld színű szalaggal zárták össze őket. Ez a legelterjedtebb és a legolcsóbb kötési fajta egyike volt a korban. A kötések elkészítéséről saját könyvkötő gondoskodott Johann Granamann személyében. Nádasdy Ferenc könyvei egy

részét kéziratos possessor bejegyzéssel és/vagy nyomtatott exlibris-szel látta el. Azonban nem minden könyvében hagyott tulajdonjegyet, ha beírta a nevét, akkor többnyire a címlapra, annak is az aljára, barna tintával általában a következőket jegyezte: *Ex libris C(omes) Franc(isci) de Nadasd*. A grófnak nyomtatott exlibrise is volt, mégpedig olyan rézmetszet formájában, amely képet és szöveget egyaránt tartalmaz. A képen két angyal által tartott barokk keretben egy lápszigeten, nádszálak között felemelt szárnyú vadkacsa lépeget, amely a Nádasdyak címermotívuma. Az exlibrist több könyvben is felhasználta, általában vagy az első könyvtábla belső borítójára vagy a címlap verzójára ragasztották be. Összesen 26 kötetben található meg az exlibris, többségük 1650-es évekbeli nyomtatvány.

A könyvtár azonosítható köteteinek nyomdahelyeit tekintve az összességében 83 várost és ennél jóval több nyomdát felvonultató adatsor rendkívül impozáns, olyan eldugott vagy távoli helyekről is származott egy-egy nyomtatvány, mint Madrid, Straubing, Tournay, Rinteln, Goslar, Morsee, Stuttgart, Oxford, Cambridge vagy Koppenhága. Az első négy helyet Európa legnagyobb nyomdaközpontjai foglalják el, innen szerezte be a gróf a nagy és drága sorozatokat. Antwerpen esetében a Moretusokkal való kapcsolat az első helyet eredményezte a rangsorban. Lyon és Párizs a nagyszabású teológiai vagy egyéb több kötetes tudományos kiadványok kincsestára a 17. században. Frankfurt előkelő negyedik helyét ugyancsak a nagy történeti-földrajzi sorozatoknak köszönheti. Meglepő a közeli Bécs 2%-os jelentéktelen szerepe az állományban, jól érzékelteti, hogy a város nem tudott felemelkedni a nyugat-európai szellemi centrumok színvonalára. A protestáns nyomdák jelenléte is egyértelműen kitűnik, Bázelt, Strassburgot, Wittenberget főleg 16. századi, Nürnberget és Leident 17. századi kiadványai képviselték a könyvtárban.

A kiadványok időbeli megoszlását illetően az 1484 mű fele Nádasdy Ferenc születése utáni, 37%-át pedig az 1643-as konvertálását követően adták ki, tehát csak ezután kerülhettek a könyvtárba. Ez a korabeli magyarországi tendenciákat figyelembe véve korszerű könyvtár képét vetíti elénk. A könyvtár nem csupán a katolikus teológiai anyagban, de minden más szakban is folyamatosan gazdagodott friss könyvekkel. Bár nyelvi szempontból sokszínűnek lehet nevezni a könyvállományt, hiszen 18 nyelv jelenik meg benne, a latin szerepe mégis egyértelműen domináns. A művek 80%-a latin nyelvű, ez a 17. század második felében egy arisztokrata könyvtárban nem várt magas arány és sokkal inkább a tudós könyvgyűjtemények jellemzője. A német nyelvű könyvek erőteljes második helye Nádasdy kiváló nyelvtudását is bizonyítja. A magyar nyelvű könyvek mellett még az olaszoké számottevő, talán feltételezhetjük, hogy a gróf olvasott, értett ezen a nyelven is. Az egyéb kategória nyolc különböző nyelve bibliofil gyűjtői szándékot is tükröz. A fennmaradt jegyzékek csupán néhány magyar nyelvű könyvet adatolnak, nyilvánvalóan sem a császári könyvtárban, sem a szervitáknál nem volt szükség rájuk. Más forrásokból és a fennmaradt példányokból azonban összesen 36 kiadványról van tudomásunk. Három kivétellel mind a teológia szakba tartozó (napi vallásgyakorlat, imádságoskönyvek, elmélkedések, prédikációk) többnyire kortárs kiadvány. A pottendorfi magyar nyelvű leltár több kötetet is rögzít a hálózásban, ezek többsége magyar imádságoskönyv.

Összegezve az eredményeket: a kutatás során előkerülő számos adat nem csupán kiegészíti és pontosítja Nádasdy biográfiáját, hanem a nyugat-magyarországi főúri udvari kultúra új intellektuális hálózatát is kirajzolja. Nádasdy politikai tevékenysége mellett eddig kevésbé volt ismert kíváncsi és nyitott személyiséget sugalló produktív mecénatúrája, tudományos ambíciói, szenvedéllyel épített gyűjteményei, amelyek szinte egyedülálló kulturális

teljesítményé érték össze a 17. századi Magyarországon. A pottendorfi kastély egy olyan komplex, sokoldalú tárházként funkcionált, amelynek létrejöttében a korabeli gyűjtéselméletek felhasználása illetve fejedelmi, hercegi és egyéb gyűjtemények mintaként való követése egyaránt feltételezhető. A könyvtár ennek a nagyszerű gyűjteményének, a *Kunst- und Wunderkammer*nek a részeként értendő, ahol a könyvek nem pusztán kiállítási tárgyak, hanem egyrészt az ősökkel, hittel, hagyományokkal összekötő szálak, másrészt a világ megértését szolgáló és az enciklopédikus tudásszomjat oltó források. Egyszerűen megfogalmazva: Nádasdy Ferenc a könyvtárral intellektuálisan definiálta önmagát.